

دوفصلنامه مطالعات شبه قاره دانشگاه سیستان و بلوچستان
سال دهم، شماره ۳۵، پاییز و زمستان ۱۳۹۷ (صص ۷۸-۶۱)

رواج سکه های فارسی در دوره مغولان در شبه قاره هند

۲- مریم ابراهیمی

۱- عباس سرافرازی

چکیده

زبان فارسی یکی از ابزارهای نفوذ ایران در سرزمین های دیگر محسوب می شد. ازدوره مغولان هند، زبان فارسی حتی اشعار فارسی به سکه های مغولان هند افزوده شد و تا پایان حکومت آنان اشعار فارسی بر سکه ها نقش بست. در ابتدا انگلیسی ها مجبور شدند از زبان فارسی در سکه های خود استفاده کنند اما چون پی به اهمیت این زبان در هند بردند و آن را مانعی برای اهداف استعماری خود می دیدند در صدد بر اندازی آن بر آمدند و در این امر توفیق یافتند. اهمیت تحقیق در این است که در صدد است یکی دیگر از عوامل رواج زبان فارسی در هند یعنی سکه ها را مورد بررسی قرار دهد و به این سوالات پاسخ گوید که سکه های فارسی از چه زمانی در هند رواج یافته است؟ آیا سکه های فارسی در گسترش زبان فارسی در هند مؤثر واقع شده اند؟ روش پژوهش در این تحقیق روش تاریخی براساس شناسایی و معرفی سکه ها می باشد. یافته تحقیق عبارت است از اینکه برای اولین بار استفاده از زبان فارسی در سکه ها در هندوستان در دوره مغولان هند صورت گرفت. زبان فارسی تا پایان این سلسله بر روی سکه ها دیده می شود تا اینکه عوامل مختلفی از جمله استعمارگران کمپانی هند در صدد نابودی زبان فارسی بر آمدند و استفاده از زبان فارسی بر روی سکه ها از رونق افتاد.

کلید واژه ها: شبه قاره هند، زبان فارسی، سکه ها، کمپانی هند شرقی، مغولان هند

۱- دانشیار رشته تاریخ دانشگاه فردوسی مشهد (نویسنده مسئول) Email: ab.sarafrazi@ferdowsi.um.ac.ir

۲- استادیار رشته تاریخ دانشگاه جامع علمی کاربردی Email: Ebrahimi_sist@gmail.com

تاریخ پذیرش: ۹۷/۶/۱

تاریخ دریافت: ۹۶/۱۲/۱۳

۱-مقدمه

زبان وادب فارسی در هند سابقه ای دیرینه‌ای دارد. درباره پیشینه‌ی رواج زبان و ادب پارسی در شبه‌قاره، از مدارک تاریخی چنین برمی‌آید که در سده‌ی سوم هجری، برای نخستین بار هندی‌ها فرصت یافتند تا با فارسی‌زبانان آشنایی موثری پیدا کنند. پس از حمله سلطان محمود غزنوی به هندوستان در اوایل سده پنجم هجری زبان فارسی در شبه قاره گسترش یافت.

غزنویان با اینکه ترک نژاد بودند اما زبان فارسی زبان فرهنگی، رسمی و دیوانی آنان بود و در زمان حکومت آنان لاهور ابتدا به صورت پایتخت دوم و سپس پایتخت اصلی این خاندان درآمد و در آنجا زبان فارسی زبان نخبگان ایرانی شد. در شهر لاهور دو تن از کارگزاران برجسته عصر غزنویان یعنی نظام الدین ابونصر و ضریرشیبانی مقیم شدند و شاعران را مورد تشویق قرار دادند و نخستین شاعر فارسی زبان لاهور، ابوعبدالله روزبه بن عبدالله النکتی در ستایش مسعود غزنوی (۴۲۱-۴۳۲) مدایحی سرود (عزیز احمد، ۱۳۶۷: ۱۰۲). ابوالفرج بن مسعود رونی (متوفی ۴۸۴هـ / ۱۰۹۱ م) شاعر دربار ابراهیم بن مسعود اهل لاهور و نخستین شاعر بزرگ شبه قاره هند است که دیوانش در دست است (صفا، ۱۳۵۱: ۴۷۰/۲) در دوره های غوریان، خلجیه و تغلقیه و دیگر حکومت های مسلمان هند نیز فارسی سرایی و فارسی نویسی ادامه یافت صوفیانی مانند هجویری، خواجه معین الدین چشتی، شیخ بهاءالدین زکریا مولتانی، سید اشرف جهانگیر سمنانی، سید علی همدانی از جمله افرادی بودند که با گفتار و کردارشان بر خیل مسلمانان و فارسی زبانان افزودند. یکی از مهمترین امتیازات زبان فارسی در شبه قاره هند نقش بستن جملات و واژه های فارسی بر سکه ها است، در شبه قاره در زمان حاکمیت مغولها این اتفاق افتاد؛ وضعیت سکه‌ها در هند پیش از دوره مغولان مانند ایران بوده و تقریباً ترکیبات و کلمات فارسی کمتر در آن‌ها دیده می‌شود

۱-۱- بیان مساله و سوالات تحقیق

سکه ها یکی از عوامل مهم و ماندگاری زبان فارسی در شبه قاره هند بوده است و نشانگر نفوذ سیاسی، مذهبی، فرهنگی و اقتصادی ایران در آن منطقه می باشد. ضرب سکه به زبان فارسی از دوره مغولان هند و تا قدرت گیری کمپانی هند شرقی ادامه یافت و حتی انگلیسی ها مجبور شدند سکه های متعددی را به زبان فارسی ضرب نمایند. امروزه سکه هایی از آن دوران موجود می باشد که با تکیه بر آنها می توان به نتایجی دست یافت این پژوهش در صدد است اشعار و عبارات فارسی

را بر سکه های هند مورد بررسی قرار دهد. سوالات این پژوهش عبارتند از: سکه های فارسی از چه زمانی در هند رواج یافته است؟ آیا سکه های فارسی رایج در هند در گسترش زبان فارسی مؤثر واقع شده اند؟ آیا دسیسه ها و تلاشهای کمپانی هند شرقی توانست زبان فارسی در هند را از رونق ببندازد؟

فرضیه ها: در دوره مغولان هند سکه های زیادی به زبان فارسی ضرب شده است. سکه ها در رشد و گسترش زبان فارسی مؤثر واقع شده اند. انگلیسی ها و کمپانی هند شرقی در بر انداختن زبان فارسی با برنامه استعماری یکی از عوامل رکود زبان فارسی در هند گردیدند.

۱-۲- اهداف و ضرورت تحقیق

با توجه به گسترش زبان فارسی در هند در دوره مغولان آثار و نشانه هایی از این زبان بر بناها از جمله مقابر، مساجد، کاخ ها و غیره نقش بسته است این پژوهش در نظر دارد نقش بستن اشعار فارسی را بر سکه های پادشاهان هند مورد بررسی قرار دهد تا دامنه نفوذ این زبان را نشان دهد.

۱-۳- روش تفصیلی تحقیق

روش تحقیق به کار گرفته شده در این پژوهش، تاریخی است. روشی که در آن پژوهشگر با مشاهده غیر مستقیم و با تکیه بر منابع و سکه های دوره مغولان هند و بررسی آن ها به تجزیه و تحلیل رویدادها پرداخته و سیر تحول زبان فارسی را بر سکه ها در شبه قاره در دوره مورد نظر مورد کنکاش قرار داده است.

۱-۴- پیشینه تحقیق

در این پژوهش سکه های مغولان هند شناسایی و از نظر اهمیتی که در رواج زبان فارسی در شبه قاره داشته اند مورد بررسی قرار گرفته است و جزو اولین کارهایی است که صورت می گیرد. کتاب هایی در خصوص سکه شناسی منتشر شده است که در آنها فقط سکه ها از نظر جنس، وزن، سال ضرب و مشخصات ظاهری معرفی می شود. برخی کتاب ها به اهمیت سیاسی و اقتصادی سکه ها پرداخته اند. از جمله کتاب سکه های ایران زمین نوشته علی اصغر شریعت زاده که سکه های سلسله های مختلف را که در موزه آستان قدس رضوی نگهداری می شود، معرفی کرده است. وی چهار سکه از مغولان هند را آورده است. کتاب تاریخ روابط ایران و هند در دوره صفویه و افشاریه تألیف ریاض الاسلام، وی ضمیمه ای در این کتاب دارد که به گرویدن بابر به

مذهب شیعه و مسکوکات او اشاره دارد و مدارک سکه شناسی متعددی را مورد استفاده قرار داده و به این نتیجه رسیده است که بابر واقعاً سکه هایی را به سبک شیعه یا به نام شاه اسماعیل یا هردو رواج داده است. در این امر برخی تردید کرده اند. لویک، نیکلاس مقاله ای دارد تحت عنوان سکه مشترک همایون و طهماسب که در مجله کتاب ماه تاریخ و جغرافیا چاپ شده، وی از دو سکه مشترک همایون و شاه طهماسب با شعائر شیعی نام می برد که نشانگر اعتقاد هر دو به تشیع است. او به این نتیجه رسیده که این سکه مشترک را بوداق بیک فرمانده ایرانی در هنگام تصرف قندهار ضرب کرده و همایون نمی توانست آن را رد کند اما دلیل مستندی را ارائه نمی کند. عبدالستارین قاسم لاهوری در کتاب مجالس جهانگیری شرحی مبسوط در رابطه با تحولات سکه ها در دوره جهانگیر شاه دارد.

۲- رواج زبان فارسی در شبه قاره هند

زبان فارسی دومین زبان این کشور و در دوره مغولان هند زبان رسمی و زبان فرهنگی و علمی به شمار می رفت. با روی کار آمدن مغولان در هند شعر و نثر فارسی با جریانی تازه از تأثیر زبان و ادب فارسی که از آسیای مرکزی و ایران وارد هند شد مواجه گردید و نثر فارسی در شبه قاره به نیکوترین وجه از راه سنت تاریخ نویسی که با ترجمه ملخص "تاریخ طبری" به وسیله بلعمی در عصر سامانیان در آسیای مرکزی آغاز گردید رونق یافت این سنت با پشتیبانی محمود و مسعود غزنوی بسط یافت و اثری برجسته مانند تاریخ مسعودی به دست ابوالفضل محمدبن حسین بیهقی تألیف یافت. شیوه تاریخ نویسی فارسی در شبه قاره با کتاب طبقات ناصری نوشته منهاج السراج جوزجانی وارد مرحله جدیدی شد و در دوره مغولان هند تاریخ نویسی نیز به اوج کمال خود رسید و مکتب تاریخ نویسی در عصر مغولان هند تحول و تکامل بسیاری یافت.

زبان فارسی بر اندیشه، روابط، سیاست، اقتصاد و فرهنگ مردم هند حاکمیت داشت. به گونه ای که کلیه آثار مهم فرهنگی، مذهبی، سیاسی، ادبی، مکاتبات، اسناد شخصی و دولتی و احکام قضایی هند به زبان فارسی نوشته می شد. ملک الشعرا بهار می نویسد: «رواج زبان فارسی و ادبیات و علوم در دربار دهلی، زیاده از دربار اصفهان بوده است و ظاهراً در دربار اصفهان، پادشاه و خاصان

درگاه به زبان ترکی صحبت می‌کردند ولی در دربار دهلی، شاه و درباریان همه به فارسی سخن می‌گفتند و در آن عهد، زبان فارسی در هند زبان علمی و زبان مرفقی و دلیل شرافت و فضل و عزت محسوب می‌شد و کتبی که خود پادشاهان نوشته اند مانند یادداشت های جهانگیر نورالدین پسر اکبر که همه به زبان فارسی است اعتبار آن زبان را در هند مدلل می‌دارد (بهار، ۱۳۹۰/ج ۳: ۲۵۷) سیاح آلمانی به نام کمپفر می‌نویسد: «غنا و ظرافت فارسی باعث شده که از دیرباز در دربار سلاطین مغول در دهلی و ... در مقر امرای عرب و هندی تا رود گنگ و حتی تا سیام به مردمی برخوردارم که بدون اشکال به زبان فارسی رفع احتیاج خود می‌کردند. بدین ترتیب می‌بینیم در خارج از ایران آن چیز را که مورد تحقیر بزرگان کشور است گرامی می‌دارند و قدر می‌شناسند» (کمپفر، ۱۳۶۳: ۱۶۸).

۲-۱- جایگاه سکه ها در رواج فرهنگ و ادب فارسی در هند

سکه هایی که از قرن هفتم تا دوازدهم میلادی در هندوستان متداول بوده است همه از حیث وزن و عیار و نقش و نگار از روی مسکوکات پادشاهان ساسانی اقتباس شده علاوه بر آن در اماکن عدیده در هندوستان جنوبی کتیبه هایی به خط پهلوی موجود است که نشانگر ارتباط ایرانیان قبل از اسلام با هند می‌باشد (A.C. Burnell, 1873; 29) از مهمترین امتیازات زبان فارسی در شبه قاره هند سکه های فارسی است، گرچه اولین سکه با شعر فارسی در عهد محمدکریم شاه امیر گجرات ضرب شد (۸۴۲ - ۸۵۵) که شعر نقر شده روی سکه وی چنین است:

تا بدارالضرب گردون قرص مهروماه باد سکه سلطان غیاث الدین محمدشاه باد

۲-۲- سکه های فارسی ظهیرالدین بابر ۹۳۲هـ/ ۱۵۲۶ م- ۹۳۷هـ- ۱۵۳۰ م

ظهیرالدین بابر آخرین امیر تیموری در ۹۱۰هـ در هندوستان حکومت مغولان هند را تأسیس نمود. وی به خاطر اختلاف با شیبک خان ازبک، از شاه اسماعیل کمک خواست و در ازاء آن قبول کرد که به نام شاه اسماعیل خطبه بخواند و سکه ضرب نماید، بابر به قول خود وفا کرد و به نام شاه سکه زد (خواندمیر، ۱۳۶۲: ۶۶ و نوایی ۱۳۷۷: ۴۰) که اسناد سکه شناسی نیز این عمل را تأیید می‌کند. (Poole; 1887: XXIV, XIX) برخی تحقیقات امروزی در باره اینکه آیا بابر به نام شاه اسماعیل سکه زده اتفاق نظر ندارند، تاریخ فرشته و خافی خان مدعی هستند بابر به نام خود خطبه

خواننده و سکه ضرب کرده است، اما سر لین پول (R.S.Poole) اعتقاد دارد که سکه های طلا و نقره به نام شاه اسماعیل ضرب شده و نمونه هایی از آن ها در موزه بریتانیا وجود دارد که معرفی شده است (Poole ; 1892 , 6) البته این سکه ها تاریخ و علامت ضربخانه ندارند به این جهت در صحت آنان تردید وجود دارد، دکتر ریاض الاسلام عقیده دارد: بابر سکه هایی را به سبک سکه های شیعی و به نام شاه اسماعیل رواج داده است، اما تاکنون چنین سکه هایی پیدا نشده است (ریاض الاسلام، ۱۳۷۳: ۲۸۸) این فرض می تواند معقول باشد که بگوئیم بابر برای ادای دین خود به شاه اسماعیل به ضرب سکه هایی مبادرت نموده نه به قصد رواج آن ها اگر چنین باشد بابر از این سکه ها به مقدار اندک ضرب کرده و به عنوان ارمغان برای اثبات بیعت خود به شاه تقدیم کرده است این فرض همچنین می تواند دلیل ناپدید شدن آن سکه ها را توجیه نماید. (همان: ۲۸۸)

۳-۲- سکه های فارسی همایون شاه ۹۳۷هـ-۱۵۳۰م ۹۶۳-هـ/۱۵۵۶م

همایون به ایران پناهنده شد شاه طهماسب از وی تجلیل کرد و به وی مساعدت کرد و در سال ۹۵۱هـ / ۱۵۴۴ میلادی قوایی در اختیار او قرار داد و به بازگشت وی به حکومت کمک کرد (هوشنگ مهدوی ، ۱۳۴۶: ۳۶) از سکه های دوره همایون تعدادی اندک باقی مانده است ، در موزه بریتانیا دو سکه طلای کوچک وجود دارد که یکی فاقد مشخصات محل ضرب و تاریخ است و در روی آن نام و عنوان شاه طهماسب و در روی دیگرش نام و القاب همایون مشاهده می گردد در هردو سوی سکه شعار « علی ولی الله » در بالای عنوان شاهی دیده می شود که گویند دلیل اعتقاد هر دو نفر به مذهب تشیع است، یک سکه دیگر نام ضربخانه قندهار دارد و مشخص است که در سال ۹۵۲هـ زمانی که همایون در قندهار به سر می برده ضرب شده ، این سکه با شعائر شیعی و فارسی ضرب شده است و سکه مشترک همایون و طهماسب نام گرفته است ممکن است توسط بوداق بیک فرمانده ایرانی در زمان تصرف قندهار ضرب شده باشد که همایون نمی توانست نام شاه طهماسب را در سکه رد کند زیرا قبول کرده بود که شهر را به شاه طهماسب واگذارد . (لویک، ۱۳۸۲: ۹۰)

۴-۲- سکه های فارسی نورالدین جهانگیر پادشاه ۱۰۱۴هـ-۱۶۰۵م / ۱۰۳۶-هـ/۱۶۵۸م

از نظر ضرب سکه های فارسی یکی از پر رونق ترین زمان ها، دوره حاکمیت جهانگیر بود « او به ضرب سکه بی نهایت علاقه داشت (روزبهان خنجی، ۱۳۸۲: ۳۲۸) وی چندین کارانجام داد که در رواج و رونق زبان فارسی بر سکه ها تاثیر داشت و انقلابی در امر توسعه زبان و نثر اشعار فارسی

در شبه قاره محسوب می شد وی دستور داد در هر ماه سکه ای ضرب شود که نام آن ماه و نام جهانگیر در سکه نقر شده باشد در برخی از این سکه ها اشعاری به فارسی ذکر شده است ، اقدام دیگر وی ابداع اصطلاحات و عناوین جدید برای نامیدن سکه های رایج بود.

روی زر را ساخت نورانی به رنگ مهر و ماه شاه نورالدین جهانگیر ابن اکبر پادشاه

سکه (شماره یک) از این گروه شناسایی شده که در کابل ضرب شده است ، بر سکه "روانی" و غیره نام، مقام و تاریخ نقش می شد. در این دوره بر سکه نام شاه هرماه و شهر به صورت شعر نقش می شد:

زده اگره سکه شاهی به زر در مهر ماه	شاه نورالدین جهانگیر ابن اکبر پادشاه
در مه آبان به اگره سکه زد ظل اله	شهنشاه زمان شاه جهانگیر ابن شاه اکبر
به اگره سکه زد در ماه آذر شاه بحر و بر	ز نور نام جهانگیر شاه اکبر شاه
به اگره سکه زر برفروخت در دی ماه	شاه نورالدین جهانگیر ابن اکبر پادشاه
در مه بهمن به اگره سکه زد ظل اله	پناه ملک و دین شاه جهانگیر ابن اکبر پادشاه
در اسفندار مراین سکه را در اگره زد ظل اله	ز نور سکه شاه جهانگیر ابن شاه اکبر
به فروردین زر اگره فروزان گشت چون اختر	شهنشاه زمان شاه جهانگیر ابن شاه اکبر
به اگره در مه اردیبهشت این سکه زد بر زر	شهنشاه زمان شاه جهانگیر ابن شاه اکبر

(لاهوری، ۱۳۸۵: ۲۱۱-۲۱۳)

جهانگیر در کتابی تاریخی به نام توزک جهانگیری یا جهانگیر نامه که خود به فارسی تدوین کرده در خصوص تغییراتی که در سکه ها داده است سخن می گوید و می نویسد: "در ولایت گجرات حکم شد سکه تنکه طلا یک طرف لفظ جهانگیر شاهی سنه ۱۰۲۷ و جانب دیگر کهنبایت (آبادی در هند) سنه ۱۲ جلوس آورده شود و سکه تنکه نقره یک رو درمیان تنکه جهانگیر شاهی سنه ۱۰۲۷ هـ و بر دو روی سکه که در شهر مندو ضرب شده این مصرع نقر شده است :

به زر سکه زد شاه جهانگیر ظفرپرتو پس از فتح دکن آمد چو در گجرات از مندو

در هیچ عهدی تنکه غیر از مس سکه نشده و تنکه طلا و نقره اختراع من است نامش تنکه جهانگیری فرمودم" (جهانگیر گورکانی، ۱۳۵۹: ۲۳۸ و ۲۵۸). از اشعار فوق برگرفته شده از کتاب مجالس جهانگیری سکه های ذیل شناسایی شده است: شعر برای ماه آذر سکه شماره دو:

به اگره سکه زد در ماه آذر شاه بحر و بر شهنشاه زمان شاه جهانگیر ابن شاه اکبر

سکه هایی نیز ضرب شده است که اشعار فارسی بر آنها نقش بسته اما ممکن است در متون نوشته شده در آن زمان به آنها اشاره نشده باشد از جمله سکه شماره سه با این بیت:

سکه زد در شهر اگره خسرو گیتی پناه ابن اکبر نورالدین جهانگیر پادشاه

لاهور از شهرهایی بود که در دوره مغولان هند اهمیت زیادی یافت و در رشد فرهنگ و زبان و ادب فارسی در شبه قاره سهمی به سزا ایفا نمود در این شهر جهانگیرشاه سکه هایی زد که یاد مسعود سعد سلمان لاهوری را تازه نمود در تحقیقی که به نام سکه های موزه لاهور صورت پذیرفته این اشعار فارسی بر سکه ها خوانده شده است که نام لاهور و جهانگیر در این ابیات آمده است:

به فروردین زر لاهور شد رشک مه انور ز نور شاه جهانگیر ابن شاه اکبر

مه اردیبهشت این سکه، در لاهور زد بر زر شهنشاه زمان شاه جهانگیر ابن اکبر

به ماه تیر در لاهور زد این سکه را بر زر ملک دین پناه شاه جهانگیر ابن شاه اکبر

در ماه بهمن چون مه انور شد ز لاهور بدور شاه نورالدین جهانگیر ابن شاه اکبر

در اسفندارمذ این سکه در لاهور زد بر زر شهنشاه امم شاه جهانگیر ابن شاه اکبر

(جعفری، ۱۳۵۱: ۵۰)

سکه (شماره ۴) با شعر فارسی در لاهور در سال ۱۰۳۰ هـ برابر سال ۱۶ جلوس جهانگیر ضرب شده است منظور از نور جهانگیر فرزند اکبر شاه مغول است:

ز نام جهانگیرشاه اکبر نور همیشه باد آبروی سکه لاهور

سکه (شماره ۵) با شعر فارسی در احمد آباد در سال ۱۰۲۷ برابر سال ۱۳ جلوس توسط جهانگیر شاه ضرب شده است ، وزن سکه ۱۱/۴۴۴ گرم جنس نقره، ضخامت ۲۰ میلی گرم از عنایت اله در احمد آباد زد سکه نورالدین جهانگیر ابن اکبر پادشاه یکی از تحولات مهم دیگر در ضرب سکه در دوره جهانگیر شاه ساختن بزرگترین سکه های جهان از نظر ابعاد و وزن می باشد. در دوره محمد جهانگیر شاه سکه طلای بسیار بزرگی ضرب شده است (سکه شماره ۶) که در سال ۱۹۸۷ میلادی کشف شد و در حال حاضر در سوئیس نگهداری می شود این سکه بزرگ و جالب به نام یک هزار موهور مغولی معروف شد که بی گمان بزرگترین سکه دنیا است تاریخ این سکه ۱۰۲۲ هـ / ۱۶۴۳ میلادی است و در شهر آگرای هندوستان به نام جهانگیر شاه امپراطور مغول ضرب شده است وزن این سکه حدود ۱۲ کیلو گرم است دقیقاً (۱۱/۹۳۵۸ کیلوگرم) و ضخامت آن ۲/۵ سانتیمتر و قطر آن ۲۰ سانتیمتر است ، گفته شده است که فقط چهار یا پنج سکه یک هزار موهور به منظور هدیه به سفیران کشور های بزرگ ضرب گردیده و تمام نوشته ها و اشعار پشت و روی این سکه به زبان فارسی است، در روی سکه، درون دایره نوشته شده ابوالمظفر نورالدین محمد جهانگیر پادشاه غازی در حاشیه این شعر آمده است:

هزار گونه شرف یافت روی سکه و زر ز نقش نام شاه جهانگیر اکبر شاه
عجب نباشد اگر ز آرزوی سکه او بس که خانه اش اندر امان اختر؟
نام نامی او باد سکه و خطبه ز دهر تا بود از سکه و ز خطبه آثار

یک سکه نسبتاً پر وزن دیگر نورالدین محمد جهانگیر شاه گرچه به وزن سکه قبلی نیست اما به تعداد بیشتر ضرب گردیده (سکه شماره ۷) شده است.

۵-۲- سکه های فارسی شهاب الدین محمد شاه جهان (۱۰۳۷ق / ۱۶۲۸م _ ۱۰۸۶ / ۱۶۵۸)

شاه جهان عاشق هنر و معماری و شعر و ادب فارسی بود. از او فرمان های زیادی باقی مانده که همگی به زبان فارسی است به خاطر ساختن آرامگاه پرآوازه تاج محل « بنای مرمین عشق »، که به یاد و وصیت همسر ایرانی اش ممتاز محل ساخته بود مشهور شده است. شاه جهان و زنش ممتاز محل هر دو دارای ذوق و قریحه ادبی بودند. از دوره این پادشاه نیز سکه های فراوانی که دارای اشعار فارسی است در دست است از جمله سکه (شماره ۸) که تا مدتی بزرگترین سکه ضرب شده جهان بود، این سکه ۲۰۰ موهور مغولی است که در اختیار موزه بریتانیا است و اکنون

پس از سکه جهانگیر دومین سکه بزرگ جهان است این سکه به نام پادشاه غازی صاحب قران ثانی شهاب الدین محمد شاه جهان در تاریخ ۱۰۶۴هـ/۱۶۵۴ م ضرب شده است متن روی سکه عبارت است از: در داخل مربع وسط، لا اله الا الله / محمد / رسول الله / ضرب دار الخلافه شاه جهان آباد و در حاشیه آن هم این شعر دیده می شود:

از صدق ابی بکر شد ایمان انور

اسلام قوی دست شد از عدل عمر

دین تازه شد از شرم و حیای عثمان

وز علم علی یافت ولایت زیور

سکه دیگری از شاه جهان در موزه ملی ملک وجود دارد از جنس طلا (سکه شماره ۹) در سال ۱۰۳۱ هـ / ۱۶۲۲ م به وزن ۱۱ گرم ضرب گردیده بر روی سکه به فارسی نقر شده است: پادشاه غازی شاه جهان / شهاب الدین محمد صاحبقران ثانی / سنه ۱۷ لاهور و بر پشت سکه: لا اله الا الله / محمد رسول الله ، حاشیه پشت سکه : بصدق ابی بکر/ بعدل عمر ، بکرم عثمان و علم علی (شریعت ، ۱۳۹۰: ۲۴۳). در دوره اورنگ زیب با اینکه نشانه های زوال و ضعف حکومت مغولان هند نمایان شد اما زبان فارسی همچنان کاربرد وسیعی داشت (سکه شماره ۱۰) در دوره اورنگ زیب نیز نشان از رواج زبان فارسی دارد در سال ۲۴ جلوس برابر ۱۰۹۲ هـ این بیت بر سکه اورنگ زیب نقر شده است:

سکه زد در جهان چون بدر منیر

شاه اورنگ زیب عالم گیر

۶-۲- سکه های فارسی نظام شاهیان دکن

در سال ۱۱۷۱۹م/۱۱۰۰ هـ در حیدر آباد دکن حکومت نظام شاهیان در احمد نگر تأسیس گردید، شهریاران این سلسله با عنوان نظام الملک خوانده می شدند که تا سال ۱۹۴۸ م برابر با ۱۳۲۷ شمسی حتی پس از استقلال هند پا بر جا بودند بنیان گذار آن معروف به آصف جاه نظام الملک بود که نایب السلطنه منطقه دکن و تحت حکومت گورکانیان هند بود که پس از مرگ اورنگ زیب خود را مستقل اعلام کرد ، آنان حمایت زیادی از ادبیات، هنر ، معماری و فرهنگ و زبان و ادب فارسی داشتند و اصالتاً اجداد آصف جاه از عرفا و فارسی زبانان سمرقند بودند که خود را از نوادگان شهاب الدین سهروردی می دانستند، وجود و ضرب سکه های زیاد در شبه جزیره دکن در جنوب هند نشانگر آن است که از دهلی، آگره و لاهور در شمال شبه قاره تا دکن در جنوب زبان فارسی رواج داشته است. بر روی سکه روپیه (شماره ۱۱) نقر شده است: نظام الملک آصف جاه بهادر سنه ۱۳۳۴ و بر پشت سکه: جلوس میمنت مأنوس ضرب فرخنده بنیاد، حیدر آباد

۷-۲- سکه های فارسی محمدشاه گورکانی

محمد شاه گورکانی مشهور به روشن اختر از پادشاهان هند و هم زمان با نادرشاه افشار ۲۹ سال سلطنت کرد از دوره او تلاش انگلیسی ها برای نفوذ در هند افزایش یافت، است وی نادر به هندوستان حمله نمود و پس از شکست محمد شاه شهر دهلی را تصرف کرد گرچه به خاطر اینکه نگهداری هند برایش دشوار بود در هند نماند و با گرفتن غنایم فراوان به ایران بازگشت، روند ضرب سکه های فارسی زبان در دوره محمد شاه همچنان ادامه یافت و احتمالاً وی سکه ای به نام نادرشاه ضرب کرد

۸-۲- سکه های نادرشاه افشار در هندوستان

نادرشاه افشار در سال ۱۱۵۱هـ / ۱۷۳۹/عازم هندوستان شد و دهلی را در فوریه همان سال فتح کرد (هنوی، ۱۳۷۷: ۲۰۸) از نظر ذکر شعر فارسی بر سکه های نادری اشعار متفاوتی نقر شده است

سکه بر زر کرد نام سلطان را در جهان نادر ایران زمین خسرو گیتی ستان
داده زیب تازه رو بر ماه و مهر سکه نادر شد گیتی پناه (سرافراز: ۱۳۸۵: ۲۸۵)

نادر پس از به سلطنت رسیدن در (۱۷۵۳م/۱۱۴۸هـ) بر روی سکه های خود "السلطان نادر، جلوس میمنت مانوس، الخیر فیما وقع" را ضرب نمود اشعار ضرب شده بر سکه های نادر پس از فتح هند تفاوت چشمگیری داشت از آنجا که این تصرف فتح بزرگی محسوب می شد برخی مورخان اعتقاد دارند آروزهای بزرگ در ذهن نادر شکل گرفت و آن دستیابی بر تمامی جهان از جمله استانبول، پکن و مسکو بود. (لکهارت، ۱۳۶۸: ۲۵۸) اشعار جدید بر سکه های نادر منعکس کننده این حس است او پس از تصرف هند خود را، شاه شاهان و «سلطان السلاطین» می نامید نادر پس از ورود به دهلی در پانزدهم ذی القعدة ۱۱۵۱هـ که مصادف با نوروز و عید اضحی بود جشنی بر پا داشت و به مضمون های ذیل سکه زد (سکه شماره ۱۳)

هست سلطان بر سلاطین جهان شاه شاهان نادر گیتی ستان (شعبانی، ۱۳۷۸: ۷۰)
نگین دولت و دین چون رفته بود از جا به نام نادر ایران قرارداد خدا (معطوفی، ۱۳۹۲: ۳۰۰)

سکه های بسیاری به نام نادر پس از فتح دهلی در دیگر شهر ها زده شد از جمله در احمد آباد ، سپاهان ، بهسگر ، پیشاور ، لاهور ، انرآباد ، کابل ، کرمان ، نخجوان و ... که یک روی آن نوشته شده بود " مبارک نادرشاه " و روی دیگرش " خلدالله مُلکه " این سکه ها با انگیزه تسلط بر هند و فتح دهلی زده شد (Engheta,2005 : 168) سکه های نادر در هند " دوکا " نامیده می شد ، در مورد سکه های مغولان هند که در موزه پنجاب لاهور نگهداری می شوند در سال ۱۹۱۴ کتاب کاتالوکی انتشار یافته که صدها سکه از پادشاهان مغول هند با اشعار و مشخصات فارسی که بر آنها نقر شده است معرفی نموده است که به نمونه هایی از این اشعار فارسی اشاره می شود : هرکه شمشیر زند سکه به نامش باشد / به فتحپور فروزنده گشت سکه زر - زنور نام جهانگیر شاه شاه اکبر ، برهفت کشور سکه زد - حامی دین سایه فضل عالم شاه ، سکه زد بزر وارث تاج و تخت / شاه جهان محمد بیدار بخت ، سکه زد در جهان به فضل اله _ حامی دین محمد اکبر شاه (R.B Whitehead,1914 .pp 91,513, 511, 541, 546)

۳- نقش کمپانی هند شرقی در بر انداختن زبان فارسی در هند

نادر هند را فتح کرد و بر دهلی مسلط شد ، انگلیسی ها بیشتر متوجه هندوستان شدند و در صد برآمدند به نفوذ ایران خاتمه دهند ، از آنجا که زبان فارسی در هند رسمیت داشت مأموران کمپانی هند شرقی در یافتند باید این زبان را فراگیرند چون با فرا گرفتن زبان فارسی می توانستند بهتر تسلط خود را کامل کنند آنان به منظور پیشرفت امور سیاسی و یازرگانی خود از زبان فارسی کمک گرفتند و حتی سکه به فارسی ضرب نمودند (سکه شماره ۱۴) انگلیسی ها مرکز مطالعات شرق شناسی را از اروپا به هند منتقل کردند ، فعالیت های کمپانی هند شرقی ثابت کرد رشد زبان و ادبیات فارسی در میان انگلیسی ها به طور مستقیم با سیاست مستعمراتی هند مرتبط است انگلیسی ها در همان ابتدای حضور خود متوجه تاثیر شگرف زبان فارسی و اسلام بر فرهنگ مردم هند شده بودند و امپراتوری انگلیس را به حذف و نابودی آن واداشت. البته در کم رونق شدن زبان فارسی عوامل دیگری نیز دخالت داشتند از جمله اندیشه های ملی گرایی که در حال شکل گیری بود زبان فارسی را زبان مهاجمان غزنوی و افشاری می دانستند که بر هند تحمیل شده است ، حتی در اختلافاتی

که بین سیک ها و مسلمانان بوجود آمد آنان زبان فارسی را زبان مسلمانان که بایستی جایگاهش تضعیف شود می دانستند ، عواملی مانند رواج زبان اردو ، رواج صنعت چاپ که بیشتر در اختیار انگلیسی ها بود ، ترقی یافتن زبانهای محلی ، کاهش اعتبار ایران در منطقه پس از کشته شدن نادرشاه و روی کار آمدن قاجارها و ضعف آنان در مقابل روسیه و انگلیس و شکست و مقهور شدن آنان در مقابل سیاست های منطقه ای این دو کشور ، منظور نشدن زبان فارسی در ردیف زبان های رسمی هند ، تیرگی روابط ایران و هند پس از شکست گورکانیان هند از ارتش صفوی و نادرشاهی ، توقف رفت و آمد بین ایرانیان و هندیان از عوامل مؤثر در تضعیف زبان فارسی بودند. دوران ضعف و انحطاط زبان فارسی با نقشه های دقیق انگلیسی ها آغاز شد و بر سکه ها نیز گذاشت گرچه برخی از سکه ها با زبان فارسی حتی تا سال ۱۹۴۷ / ۱۳۶۶ که سال استقلال هند می باشد ضرب می گردید. اما دیگر دوره رونق فرهنگ و ادب فارسی پایان پذیرفت.

۴- نتیجه

با مطالعه دقیق سکه ها تاریخ غبار آلود و فراموش شده قرون گذشته آشکار می شود، سکه ها امروزه در شناخت ادیان و مذاهب و گرایش های پادشاهان نقش و مقام بس ارجمندی دارد و با مطالعه آن می توان چگونگی ترقی و انحطاط در ادوار مختلف و در میان اقوام آگاه گردید. امروزه تقریباً هیچکس در شبه قاره هند به زبان فارسی سخن نمیگوید در حالیکه تا روزگار نزدیک به ما زبان فارسی زبان علمی فرهنگی اداری و آموزشی شبه قاره بود علاوه بر نشانه های گسترده زبان فارسی که بر آثار و بناها و کتابهای فراوان در هند باقی مانده است سکه های بسیار با اشعار متنوع به زبان فارسی از نمونه های درخشان دیگر تسلط زبان فارسی در هند بوده است، تسلطی که حتی کمپانی هند شرقی مجبور بود آن را قبول کند و تا مدت ها سکه به زبان فارسی ضرب می نمودند اما بتدریج عوامل مختلفی دست به دست هم داد و باعث تضعیف زبان فارسی در هند گردید که رواج زبان انگلیسی یکی از این عوامل بود، عبارات اشعار و اسامی که به زبان فارسی بر سکه هایی که روزگاری در هند رواج داشته نقش بسته حاکی از گستردگی و رواج زبان و ادب و فرهنگ و زبان فارسی در این سرزمین پهناور بوده است، سکه ها امروزه در شناخت ادیان و مذاهب و گرایش

های پادشاهان نقش و مقام بس ارجمندی دارد و با مطالعه آن می توان به چگونگی ترقی و انحطاط تمدن ها در ادوار مختلف و در میان اقوام آگاه گردید .

۵-منابع

- ۱ - بهار، محمدتقی (ملک الشعرا) سبک شناسی (تاریخ تطور نثر فارسی)، تهران: زوار، ۱۳۹۰
- ۲ - جهانگیرگورکانی، نورالدین محمد، جهانگیرنامه (توزک جهانگیری) به سعی محمدهاشم، تهران: انتشارات بنیاد فرهنگ ایران، ۱۳۵۹
- ۳ - خواند میر، غیاث الدین بن هماد: تاریخ حبیب السیر، تهران: کتابفروشی خیام، ۱۳۶۲
- ۴ - خنجی اصفهانی، فضل الله روزبهان: تاریخ عالم آرای امینی "شرح حکمرانی سلاطین آق قویونلو و ظهور صفویان، تصحیح محمد اکبر عشیق، تهران: مرکز نشر میراث مکتوب، ۱۳۸۲
- ۵ - ریاض الاسلام: تاریخ روابط ایران و هند در دوره صفویه و افشاریه، ترجمه محمدباقر آرام، عباسقلی غفاری فرد، تهران: انتشارات امیرکبیر، ۱۳۷۳
- ۶ - سرافراز، علی اکبر و آورزمانی، فریدون: سکه های ایران از آغاز تا دوره زندیه، ج ۵، تهران: انتشارات سمت، ۱۳۵۸
- ۷ - شریعت زاده، سید علی اصغر: سکه های ایران زمین از دوره هخامنشی تا پایان دوره پهلوی (مجموعه سکه های مؤسسه کتابخانه و موزه ملی ملک)، تهران: انتشارات پایزنه و موزه ملی، ۱۳۹۰
- ۸ - شعبانی، رضا: تاریخ مختصر دوره های افشاریه و زندیه، تهران: انتشارات سخن، ۱۳۷۸
- ۹ - شمس اشراق: نخستین سکه های امپراتوری اسلام، دفتر خدمات فرهنگی استاک، اصفهان: چاپ پویا، ۱۳۶۹
- ۱۰ - صفا، ذبیح الله: تاریخ ادبیات در ایران و در قلمرو زبان پارسی، ج ۲، انتشارات فردوسی، ۱۳۵۱
- ۱۱ - عبد الستار بن قاسم لاهوری (۱۳۸۵) مجالس جهانگیری (مجلس های شبانه دربار نورالدین جهانگیر)، تصحیح عارف نوشاهی و معین نظامی، تهران
- ۱۲ - عزیزاحمد: تاریخ تفکر اسلامی در هند، مترجمان نقی لطفی، محمد جعفر یاحقی، تهران، انتشارات کیهان با همکاری انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۶۷
- ۱۳ - کمپفر، انگلبرت، سفرنامه کمپفر، کیکاوس جهانداری، تهران، خوارزمی، ج ۲، ۱۳۶۳
- ۱۴ - لکهارت، لارنس: نادرشاه، ترجمه مشفق همدانی، انتشارات امیرکبیر، تهران، ۱۳۶۸
- ۱۵ - لویک، نیکلاس: سکه مشترک همایون و طهماسب، ترجمه مولود شادکام، مجله ماه تاریخ و جغرافیا، خرداد و تیر ۱۳۸۲، شماره ۶۸ و ۶۹

- ۱۶ - معطوفی ،اسدالله: سکه های طبرستان ، گرگان و استر آباد، انتشارات پازینه ، تهران ، ۱۳۹۲
- ۱۷ - مهدوی هوشنگ، عبدالرضا، تاریخ روابط خارجی ایران از ابتدای دوران صفویه ت جنگ جهانی دوم ، انتشارات امیرکبیر ، تهران ۱۳۶۴
- ۱۸ - نوایی ، عبدالحسین: روابط سیاسی و اقتصادی ایران در دوره صفویه ، انتشارات سازمان سمت ، تهران ، ۱۳۷۷
- ۱۹ - هنوی ، جونس: زندگی نادرشاه ، ترجمه اسماعیل دولتشاهی ، شرکت انتشارات علمی و فرهنگی ، ج 3، تهران ، ۱۳۷۷

- 20- Engheta, Nasser ; Nader 'fifth Voulme.secondEdition Cover Design by Houshang peman.publisher ;Ketab corop .Los Angeles. U.s.A ,2005
- 21- H.L.Rabino di borgomale; Album of coins, medals,and seals of the shahs of Iran (1500- 1948) Edited by M.Moshiri ; Amir Kabir publications Organization ;1974
- 22- Poole .R .Stanley . Lane : Catalogue of persian coian,(London 1887, Intro), 1887
- 23- Poole .R .Stanley . Lane : The Coins of the Moghul Emperors of Hindustan in the British Museum . Ed . by R. S. (London) 1892
- 24 - R.B.Whitehead . Catalogue of Coins in the Pangab Museum, Lahore Vol. II.Coins of the Mughal Emperors, Oxford, Clarendon Press,1914
- 25-<https://www.google.com/search?q=mongol+coins+india&tbm=isch&tbo=u&source=univ&sa=X&ved=0ahUKEwif6NL58qrYAhURPVAKHb1iB-gQ7AkINw&biw=1152&bih=758>

سکه ذیل شماره دو

سکه ذیل شماره سه <https://www.google.com=mongol+coins+india&tbm>

سکه ذیل شماره چهار

سکه ذیل شماره پنج

سکه ذیل شماره شش (شمس اشراق ، ۱۳۴۹: ۳۴)

شماره هفت سکه ذیل محمد جهانگیر شاه

سکه شماره هشت (شمس اشراق، ۱۳۶۹ : ۳۶) سکه ذیل

سکه شماره نه (شریعت زاده صفحه ۲۴۳) سکه ذیل

سکه شماره ده <https://www.google.com =mongol+coins+india&tbn>

سکه شماره ۱۱ اصف شاهیان (نظام الملک اصف شاه) منبع گوگل www.3ekke.com

سکه ذیل شماره دوازده

سکه ذیل شماره سیزده

سکه ذیل سکه کمپانی هند شرقی

